

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXV. ÉVF.

1933. JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET

Dávid Ferenc az Emerson mérlegén.

Ki a nagy ember? — kérdi Emerson, a modern unitárizmus legnagyobb büszkesége, a legnapfényesebb világnézetű gondolkozó, *Az emberi szellem képviselői* című művében. Hogy ki a nagy ember? Az, aki kellő időben érkezik, a maga helyén áll s könnyen és erőlködés nélkül felel arra, amire mindnyájan várjuk, lessük a feleletet. Valahogy ilyenformán lehetne egy mondatba rögzíteni és tömöríteni az Emerson ötletes és Shakespeare-i meglátásokban tovarohanó színes tüzijátékát.

A nagy emberek — úgymond — az eszmék értékjelzői, az érzékfeletti világ térképrajzolói. Mi, apró emberkék „egész életünkben az értékek folytonos megállapításával vesződünk”. Makacsul és csökönyösen, mint az a bizonyos négy lábú rokonunk. Mert „függetlenül az értelmi erőtől mindenkiben megvan az önérzet kevélysége, a meggyőződés, hogy neki igaza van, hogy *neki* van igaza. A leggyámoltalanabb vén asszony, a csak mozdulni tudó hülye, ami szikrája a tehetségnek s érzéklésnek maradt benne, arra használja, hogy a maga nézete szerint a többiek ostobaságát kikacagja. Különbözés a magunk nézetétől; a képtelenség mértéke. Nem pompás gondolat volt-e — kérdi — a dolgokat ezzel a ragacssal, minden cementek e legerősebbjével foglalni egybe?”

De a mosolyognivaló tragikomikum még csak most jön. Minden eredetiségre törekvő makacsságunk visszafelé sül el, mert „A kor eszméi a levegőben vannak s mindenkit megmérgeznek, aki beleheli. Vannak egész népekkel és korokkal közös bűnök és bolondságok. Az emberek jobban hasonlítanak kortársaikhoz, mint szüleikhez. Tapasztalhatni öreg házaspárokon, hogy egyformákká válnak. Kortársainktól minden erőfeszítés nélkül eltanuljuk, amit tudnak, угyszólván bőrünk likacsain szívjuk be.” Az elfogultság erényé lesz, mert rokonszenv a szülőanyja.

És most jön a nagy ember, „Az a hatalmas szemviz, mely leveszi szemeinkről az önzést s képessé tesz emberek és tettek meglátására, új, helyesebb, igazabb átértékelésre. A nagy emberek a megváltók: megváltak az egyetemes, a *szövetséges* tévedésektől, megvédelmeznék kortársainktól, kiszabadítanak az egyetemes előítéletekből. Az idegen nagyság a kabalizmus ellenszere. Mily kárpótlás egyetlen nagy ember a törpék egész tömegéért!”

Mily kárpótlás! Aki a XVI. század késhegyig menő hitvitáit s ma sokszor csak mosolyra késztető meddő szörszálhasogatásait olvasva, végre Dávid Ferencig s a lelkiismereti szabadság törvénybeiktatásáig, mindezeidig a legszebb és legértékesebb magyar gondolatig ér, elragadtatásában lehetetlenség így föl nem kiáltania: Mily kárpótlás!

Nem én s nem is Emerson kiált így föl. Unitárius embertől elfogult kérdés volna talán a jogos büszkeség is: bizd másra, bizd a lelkiismeretedre a magad és a tied értékelését. Dávid Ferencet unitárius ember ásta ugyan ki a sírjából, a nagy tudású s csodálatosan bölcs és higgadt temperamentumu Jakab Elek (akinek ezért, zárójelben legyen mondva, máig is adós az unitárius kegyelet), de azóta a magyar szellemtörténet bűvárai is csodálattal állanak meg a Dávid Ferenc nevénel s felekezeti elfogultság nélkül csaknem egyértelműleg vallják, hogy „A magyar reformátorok közt egy sincs, akit hozzá fogni lehetne. Buzgó, nemes szív, tele jámborsággal, szeretettel, az igazság keresésében határtalan vágy és odaadás, tiszta, a század salakjától ment szabadelvűség és türelem, hatalmas tanulmány és erős dialektika, fényes szónoki tehetség, úgyszólván a lángész adományával egyesülve, mindez dicsőséget áraszt élete küzdelmeire. A reformáció alapeszméjének majdnem a tökéletességig való fokozása és megtestesülése pályájában, az eredetiség, mellyel társai között egyedül díszeskedett, a martirhalál koszorúja, mely homlokát övezi, a nagy reformátorokhoz teszik hasonlóvá. Fenkölt apostol, kinél több meggyőződéssel a szellem jogát, a szabadságot senki sem hirdette.” (Horváth Cyrill: A magyar irod. tört. 230. l.)

Mily kárpótlás a tengernyi szenvedésért és megpróbáltatásért! De hátha csak a mi magyar szemünk nőtetí így meg az embert és a mértéket? Hátha csak a hazai mértékekhez szokott szem jóakarató öncsalása az egész Dávid-kultusz? Milyen kínálkozó

alkalom: megmérni egyszer ezt a nagy embert az Emerson mértékével is. Vajjon így is nagynak bizonyulna-e? Mérd meg, az Emerson mértékével mérd meg Dávid Ferencet. Az unitárius apostolt az unitárius bölcs mértékével. A legnagyobbat a legnagyobbal!

Mérd meg! De hogyan méred meg azt, akit nem ismersz?! Az angolszász mérték nem felületes, az angolszász mérték az emberre, a fizikai emberre is kíváncsi. De honnan szedjük mi elé Emersonnak Dávid Ferencet? Mi itt is szerencsétlenek vagyunk. Mi valószínűleg már sohasem nézhetünk a Dávid Ferenc szemébe. Színről-színre magunk elé nem tehetjük, ami nem maradt fenn, az arcképét. Csak az a vigasztaló, hogy ez másutt is így van. Különös ironiája a sorsnak, hogy a nagy embereknek rövid az életrajzuk, rendesen nincs külső élettörténetük. A historia elfeledte idejében följegyezni a följegyezni valókat, vagy ha föl is jegyezte, a rosszakarat és gyűlölet gondoskodott róla, hogy megsemmisítse. Ha az embert nem lehetett megégetni, megsemmisítette legalább a képét, a lélek tükörét. Mintha tudta volna, hogy a külső emberben is mindig ott a belső ember. Madách lecsüngő mandarinbajsa mintegy jelképe, beszédes szimboluma a ködös nyugati filozófiát fenséges és fensőséges nyugalommal megmérő turáni értelemnek. Arany János lapos arcán a hagyma-orr és busa harcshajusz fölött méléző szemek befelé fordult merengése népi erők és belső convulsiók rejtelmes mélységeit sejteti. Kanyaró Ferenc gondosan nyírt szája szélén minden haj- és idegszál lesben áll, mérgezett hegyű dárdát szorongat s csak a jelt várja, hogy kéjelegve megforgathassa az előreelrendelés szerencsétlen órában született szegény *révészeinek* a beleiben. A hitszállító Blandrata képén a felületes szemlélő is leolvashatja az eszes róka teljes természetrajzát. S János Zsigmond lányos szelidségű arca nemcsak a hit-szabadság glóriájától ragyog, azt is elárulja, miért lett éppen a legfelsőbb regiszterekben járó egyházi ének az ő kedvelt éneke. Csak a Dávid Ferenc arca nem mondhat semmit.

Azt se tudjuk, milyen törzsön nyugodott ez a hatalmas kőponya. Hiteles följegyzés hiányában itt is csak találgatásra vagyunk utalva. Azt följegyezték, hogy hatalmas trombita-hangja volt. Ebből megfelelő mellre és tüdőre következtethetünk. A természetnek ugyan sok furcsa tréfája van. Kis embernek nagy botot nyom a

kezibe, nagy Mahomet-embernek kappanhangot s majom-lelket ad. De mégis inkább Lockenak kell hinnünk, aki azt mondta, hogy Isten, mikor prófétát teremt, nem semmisíti meg az embert, meg Emersonnak, aki meg azt mondja, hogy minden ember idézet őseiből. A Dávid Ferenc ősei pedig jól megtermett hatalmas százsztruncusok¹ lehettek. S hogy testbeli terjedelem dolgában Dávid F. sem fajzott el tőlük, azt hiteles följegyzés is bizonyítja. Mikor élte alkonyán nagy betegen birái elé hurcolták, a testes kövér ember (Obeso corpore) annyira össze volt esve már, hogy veje az ölében vive rakta kocsira. Talán ez a följegyzés tévesztette meg Kriesch Aladárt, a művészt, hogy ismeretes képén Dávid Ferencet hús- és vérnélküli ászkétává eszményíti. Nem, ilyen vérnélküli penészvirág sohasem lehetett a büszke Barát Kata férje, a hitujítás rettenetes munkabírású bajnoka s tán a jóféle kömáli borok vendégszerető házigazdája. A szerzeteseknél a középkorban mehetett érdemszámba az ilyenfajta göthösség, a mai tintaszagú világban is megbocsátható gyarlóság, de a XVI. század férfiasan nyers erőből duzzadó világában valósággal bünszámba ment s csak tán Calvinnek válhatott előnyére. A modern orvostudomány is azt mondja egyébiránt, hogy a 60—70 év között a testes kövér emberek szoktak egyszerre összeesni, ha valami éri őket. (A Dávid és Góliáth meséje ilyenformán csak legfeljebb fordítva volna alkalmazható Dávidra és Meliusra: termetre nézve Dávid Ferenc a Góliáth s az apró termetű Melius a Dávid).

Ámha a külső embert nem is tudjuk föltámasztani, a belső ember annál inkább él az ő műveiben és alkotásaiban. S erre a belső emberre rávonhatjuk az Emerson mértékét. Megkérdehetjük, a maga idejében érkezett-e s a megérkezésében volt-e valami rendkívüliség, vagy legalább valami olyan tréfás kabalizmus, amilyeneket Emerson, ez a kivételes lelki rugékonyságú lángész, olyan gyermekes kedvteléssel szokott észrevenni. Hát van. Emerson, ha hallja odafenn, tapsolhat örömeiben, mert Dávid Ferenc egyenesen neki született, mert Dávid Ferenc nagy kabalista, a hetes szám kabalistája, sőt az unitárius igazság kirobbanása is csupa kabalizmus.

¹ Apját *Hertel*-nek hívták, Kanyaró F. elnézésből *Helter*-nek keresztelték s utána mások is.

Ha jól esik, mosolyoghatunk ezen a maradisággal kacérkodó tréfás megállapításon. Hát hiszen jól látja azt ma minden okos ember, hogy a reformáció hihetőleg Dávid Ferenc nélkül is elért volna Dávid Ferencig, mert az egyszer kirobbant gondolatnak hihetetlen feszítőereje van. A kidobott kő nem teheti, hogy meg ne tegye a maga jellegzetes görbéjét. Új gondolatok több új embert szülnek, mint új ember új gondolatot. De a Dávid Ferenc megérkezésében miért ne látnók mi is meg a végzetszerű kabalizmust, ha ő látja és elmondja. Az unitárius próféta ugyanis, a reformációnak ez a legvitézebb, legmerészebb s egyszersmind legkrisztusibb szelidségű bajnoka (Kedvem volna ebből magyarázni ki a kabalizmust) 1517-ben, az eszme kirobbanásakor, éppen 7 éves volt, de kerek 7×7 esztendőnek kellett lefolynia és leperegnie, amíg az ő zászlajára, az egy ömagátólvaló Isten hitére reátalált. Kabalizmus ide, kabalizmus oda, de ez meglepő, meggondolásra készítő, mert első tekintetre kissé lehangoló megállapítás. Hogyan, hiszen így az unitarizmus nagy prófétája már (újabb kabalizmus) 8×7 éves volt, amikor a nagy eszmére, lelkének nagy igazságára reátalált. Hiszen a nagy föltalálók és fölfe-dezők nem a 8×7 évesek soraiból szoktak verbuválódni. A 8×7 évesek rendszerint már túljárnak a delelőn: 8×7 éves korukban már kezd begyöpösödni az emberek feje, nem járnak új úton, csak a már megjárt úton szerzeteket összegeznek. Nem keresnek új igazságokat. A régi is igen megkopott már s kezd minden mindegy lenni. A 8×7 évesek inkább kerékkötők már, mint kerékkoldók. Bölcs konzervatívok s nem radikális fölforgatók. Inkább boronálók, mint a dolgok, események és elvek élére állítói. Inkább megalkusznak, mintsem veszélyeztessék a meglévő értéket s főleg a maguk ráncosodó, de annál féltettebb bőrét. Inkább reális bölcssek, mint ideális bolondok. Nem, s ha Dávid Ferenc mégis közülök került ki, ez a kivételes külső körülmény kivételes értelmi erőre, kivételes lelki rugékonyságra s főleg kivételes jellem-szilárdságra mutat, az igazi nagyság legfontosabb ismertetőjeleire.

Hiszen igaz, senki sem kezdi a járni tanulást a nagyapja papucsában, mindenki jár valameddig gyermekcipőben, de tévedés volna azt hinni, hogy csak az viszi valamire, aki ideje előtt lerugja. Éppen olyan tévedés volna azt hinni, hogy Dávid Ferenc Minervaként, kész fegyverzetben ugrott elő a vallás-szabadság

zászlóvivőjének. Nem. A mi unitárius nagyjaink és prófétáink feltűnően lassan érnek s meglehetősen későn rugják el a gyermekcipőket. Brassai már szürkülni kezdő bácsi, mikor az ismeretlenségből előbukkan. Az ötvenes évek Dávid Ference sem a mi prófétánk még. Nem azért, mert nem unitárius, nem azért, mert háromsághívó, sőt védő. Attól tőlünk lélekben még lehetne unitárius. De a Stancaro-viták Dávid Ference még kiérezhetőleg nem a maga megtalált lelki igazát védi, hanem a szervezett egyházét. Nem a lelke küldi a küzdelembe, hanem legfeljebb csak a kötelességérzet. A nyáját védi, a nyáját félti s nem a megtalált igazság dörömböl ki a szavaiból. Még igazában nem ivott a szabad vizsgálódás, a korlátlan lelki szabadság borából. Csak belekóstolt, de nem részegült meg. Még nem a lelkiismeretének, hanem csak a maga és hozzátartozói győzelmének és győzelemre juttatásának a bajnoka. Még egyedül csak a szelidség az, amiben rokonszenvesen felülmulja összes kortársait, főleg a hatalmaskodó olyan nagyszerűen értő Meliust. Ezidőszerint még ő is csak győzni tud és győzni akar s ezért nem riad vissza mestereinek, az ezer hájjal megkent humanistáknak a mesterfogásaitól, a csillogó siker érdekében minden fegyvert egyformán megengedhetőnek tartó dialektikájától. Ebben voltak ők tudvalevőleg nagy művészek, a fényes dialektikában, ez az ő táltos paripájuk. Mért ne ülne a tanítvány is keményen meg a nyeregben, pláne ha ezt el is várják tőle. A Dávid Ferenc készültségében sem csalódhattak kolozsvári hivei, az új nyáj, de mi, utókor, csalódottan csóváljuk és csóválhatjuk a fejünket a Stancaro- és Kálmáncsehi-viták meddő zabhegyezésein, mi Ferenc uramtól másfajta okoskodást s főleg másfajta vitézkedést és győzelmet várnánk. Nekünk nem telik gyönyörűségünk az olyan győzelemben, hol inkább a fényes dialektika, mintsem az igazság győz. Dávid Ferenc életíróját, Jakab Eleket, senki sem vádolhatja meg naivsággal, itéleteiben, minden rajongásig menő szeretete mellett is van annyira józan, hogy ne dobja el a sulykot, nem lesz elfogulttá: mégis kétes örömmel és büszkeséggel könyveljük el a Dávid Ferenc yitakozó tudományáról vallott szertelen és főleg igen kétes értékű dicséretét:

„Rhetorikájának fénye úgy meglep, mint bámulatra ragad dialektikájának ereje. Őt megfogni nem lehetett. Felelni mindenre,

mindig kész. Mikor ellenfele fennakadtnak vélte, egy új kérdéssel, vagy a vitatételén tett egy fordítással kisiklott s támadói fölébe került: Ezer átváltozásra kész Proteus, Homer csodái egyike. Most az elméleti vizsgálódás mélységeibe merül, ha nyomán akarsz elindulni, majd az okoskodás labirintjában, vagy a bibliai helyek feneketlen tengerében vesz el érveid sebző nyila elől . . . A kígyó nem lopózhatik be észrevétlenebbül a virágok közé, mint ő" stb., stb.

Kígyó, labirintus, Homer átváltozásainak Proteus-csodája? Nem, ebből a Dávid Ferencből nem kérünk. Az ezekkel nyert győzelem nem a mi győzelmünk, az ezekkel vitézkedő Dávid F. nem a mi Dávid Ferencünk. Amint szerencsére *nem is* a mi Dávid Ferencünk. Jakab Elek is túloz, de az írás is egyebet mond. Az unitáriussá ért Dávid Ferenc, legalább úgy ahogy fönmaradt írásaiban előttünk áll, ugyancsak nem a Homer átváltozásainak Proteus-csodája. Jámbor és együgyű (ez az ő szava) szolgálja ő csak lelke Istenének, a megismert igazságnak. S az irodalomtörténet bűvára, aki az elmúlt korok írásaiban a műalkotás remekeit, a nyelv és stílus fejlett szépségeit keresi, csalódott szomorúsággal állapíthatja meg Dávid Ferenc első magyar nyelvű s egyben első unitárius hitű művéről, mennyire igazat mond a szerző, amikor unitáriushoz illő őszinteséggel és szerénységgel bevallja, hogy: „Nem igen aggasztaltuk magunkat az írásnak szépen való elrendelésében, sem a dolog felől való ékesen szólásban. Elégnek tartottuk az igazságnak tisztán és együgyűképpen való kimondását.”

1567-ben kiadott Rövid Magyarázat című könyvében írja ezt Dávid Ferenc. Ez a könyv a magyar reformáció legszebb diadala, magyar szellemi életünk örök büszkesége, legnagyobb dicsősége, a legjelentősebb magyar könyv a maga korában, mert a legbeszédesebb történeti bizonyítéka fajunk és kulturánk életvalóságának, de, s minek ne vallanók ezt be az igazságnak megfelelően, nyelvét és stílusát illetően messze elmarad a Jakab Elek rászórt dicséretétől, elmarad ellenfelének, Melius Péternek kiteremtettző zamatos magyarságától is. Elmarad, mondom s minden egyéb lehet, csak raffinált művészet nem. Dávid F. ekkor bizony még nem igen aggasztalta magát az ékesen szólásban, akadozva és bukdácsolva ír magyarul. De, óh de megindítóan illik ez az

együgyüen mesterkéletlen nyelv az unitárizmus bölcsejénél ehhez a szerény mécses gyújtó szelidlelkű apostolhoz! Mintha csak a Názáreti jámbor tanítványait hallanók. Egyszerűek, együgyűek biz ők és mesterkéletlenek, csak a lelkük ég, csak a világ veszett el számukra, csak a szomjuságuk olthatatlan. De nem kell nagyon szomorkodnia a nyelvi és stílusbeli szépségek után bogarászó irodalomtörténetnek se: az együgyű Máté után csakhamar eljön a megoldott nyelvű művész, Pál apostol is s azt is Dávid Ferencnek fogják hívni. Az akadozó nyelvű Dávid Ferencből a fejlődés három-négy esztendeje — mindössze eddig tart az ő magyar írói pályája, azután nem engedik szóhoz — pompás tollu magyar stilisztát fog faragni. Mít hozhatott volna még a rákenyszerített hallgatás keserű nyolc esztendeje, mivel ajándékozhatta volna meg még nemzetét, ha ki nem ütik kezéből a tollat, azon céltalan dolog már keseregnünk: a holt betű nem szólhat már az élő szó Dávid Ferencének lánglelkéről, a hegytetőn álló Dávid Ferencről. De a hegy alján álló Dávid Ferenchez olyan meghatóan jól áll még az a naiv kabalizmus is. Ő tudja, már, 1567-ben tudja, hogy az Antikrisztus rútságából csak 1570-ben „feshetünk ki“. „Mert Krisztus születése után 1517. esztendőben kezdé Luther bontogatni a Krisztus koporsóit, melynek mostan 50 esztendeje vagyon, kit hogyha hozzávetendesz az 1517 esztendőhöz, teszen 1567 esztendőt, kibem mostan vagyunk. Mindezeknek pedig az végében 7 szám vagyon, mely mindenkor szent volt mind az nap számban, mind az esztendőben, mind pedig az hetedik hónapban“. S ha a babiloni fogságnak is a hetvenedik esztendő volt a vége, joggal várják a hivek, hogy az Antikrisztus rútságából mi is 70-ben, 1570-ben szabadulunk ki.

Mi ebben a naiv, de kétségkívül ősmagyar kabalizmusban a megindító és megható? Mi az, ami minden naivsága mellett is csodálatos fényt vet Dávid Ferenc korát meghaladó rendkívüliségére? Az a megható őszinteség, hogy Dávid Ferenc, az unitáriussá ért Dávid Ferenc, már nem hiszi magát és a maga tudományát az emberi tudás csalhatatlan zsinórmértékének, mint kortársai, illetőleg ellenfelei csaknem kivétel nélkül. Ő tudja és szerényen be is meri vallani, hogy az ő világossága csak *lesz* világosság. Még nem feshetünk ki az Antikrisztus rútságából, a mi világosságunk még nem a teljes világosság, csak szomjuhozzuk, de még nem értük el. Az egy Isten hitéig elérkezett Dávid Fe-

rencet ez az örök szomjuság fogja epezteni. Az igazság után, a teljes igazság után! Kimondott és írásba foglalt hitelveit sosem fogja többé véglegesnek tekinteni. Sem most, sem később, talán halála órájában sem. Dávid Ferenc megérte hirdetett igazságának a győzelmét. 1570-re hirdetett jóslata beteljesült, az unitárius hitvallás alkotmányosan biztosított, éppen a tizenkettedik órában, kevéssel János Zsigmond halála előtt. De Dávid Ferenc diadalának a delelőpontján sem tartotta művét befejezettnek: „Isten felől még sok igazság van elrejtve, mit a világnak prédikálni kell. (Jakab E. 190. l.) Köszöni ellenségeinek, hogy naponként kényszerítik, hogy Isten ígéje feletti elmélkedésben foglalja magát, hogy Krisztusnak mi módon való Istenségét minél inkább megérthesse. Dühös ellenfeleit, a két Pétert (Meliust és Károlyit) szelid gúnnyal arra kéri, erőlködjenek csak tovább is, mert Isten felől még sok igazság van elrejtve. Az igazság után való emésztő szomjuság így lesz Dávidban és Dávid által a sudárba szökkent unitarizmus egyetlen végérvényes és túl nem haladható dogmája. A többi? A többi (hitem szerint) abban a percben elveszti unitárius jellegét, mihelyt a végtelent végessé, a le nem zárható lezárttá akarván tenni, kötelező erővel (Én dogma alatt ezt értem: Hidd, vagy állj ki közülünk!) írásba foglalod, mintha az órát akarnád megállítani, hogy ne járjon, az agyvelőt, hogy ne gondolkozzék tovább. Mintha a lángot a lángért, az életet az életért akarnád eloltani.

Ezért az igazságért érdemes volt vértanu halált szenvedni. Ez nem a betűk, ez a lelkek igazsága. Ez az élet, az örök élet (nem az *örökélet*, az más) ez az örök *élet* igazsága.

Ezért az igazságért elnézhetjük és megbocsátjuk a századokig tartó hitvitáknak sok mulatságos zabheggyezését, sok meddő szélmalomharcát. Hogy ott van-e a Krisztus teste s ha ott, felette, alatta, vagy benne. Hogy Krisztus emberi vagy isteni tulajdonságából kifolyólag teszi ezt vagy azt, ezek ma már éppen olyan mulatságosan bohó kérdések, mint mikor afelett vitáztak, hogy volt-e Ádámnak köldöke. Mennyi tudós vagy tudóskodó nagyképűség kellett hajdan hozzá, hogy állást foglalhass mellette vagy ellene s milyen más szemmel nézzük az egészet ma! Ha pl. ma volna kérdéses az Ádám köldöke, csak a székel mesék okos lányát kellene megkérdezni. Az, ha a lyukas korsót is meg tudta

foldni, erre is megfelelne valahogy ilyenformán: Mutasd meg nekem azt az Ádámot, aztán én is megmutatom neked a köldököt. Ez az okoslány a hitujítás világának sok meddő zabhegyezését is okosabban rendbe hozná, mint száz okos Melius, mert a székely leány józan eszének nincsenek kerékkötői. Neki pl. nem kell a bibliai helyek szentségére esküdni. Ő nem üt a bibliára s nem mondja, hogy ami itt van, az az üdvösség, ami itt nincs, az a világon sincs. Ő kimondhatja, amit még Dávid Ferenc sem mondhatott ki ilyen nyíltan, hogy a bibliát is csak emberek irták, az is tele van gyarlósággal s a gyarlóság tejtetstvéreivel: képekkel, figurákkal, virágokkal, bolondos játszi szárnyas szavakkal, szóval költészettel. Főleg költészettel, amin akár rágódni is lehet, mert az is virág, de nem úgy, mint a szamár a bogáncskorón. Könnyű az okosleánynak, ő ezt ha nem tanulta is, tudja. De az alapos, komoly, tudós, lelkiismeretes embernek álláspontjai, elvei, beidegzettségei, kerékkötői és bogáncskorói vannak. Tessék ezekkel eligazodni, csak a Krisztus-nemimádás, a *non invocatio* tanában, amiért halálra kellett mennie Dávid Ferencnek.

Én, ha nekem itt ma már kivételesen az Emerson módján és humorával kell mindenáron gondolkoznom, főleg azért tartom Dávid Ferencet nagy embernek, mert Dávid tudja, sőt a sorok közt velünk is sejtetni tudja, hogy ő van olyan okos, mint az a mesebeli okoslány, ő éppen úgy értene a sommás elintézéshez, de őt kötik ám a keretek, ő neki meg kell rágnia minden szót, neki meg kell alkudni a körülményekkel. Mert a világosságot csak lassan bírja meg a sötétséghez szokott szem, mert az orvosságot is csak cseppenként lehet beadni. De okos ember abból is ért, ami nincsen kimondva. Dávid Ferenc igazán a sorok közt, vagy a sorok fölött Dávid Ferenc. Nem abban és azzal, amit mond, hanem abban és azzal, amit még nem mond ki. Ez az ő tragikum, de ez egyszersmind az unitarizmus nemeslevele is.

Ezért szeretem én Emersonnal Dávid Ferencet, ezért tartom én őt korát messze tulszárnyaló nagy embernek, a modern unitarizmus, a haladó unitarizmus profétájának.

Hol van ettől a circumspectusos belátásu szédítő intelligenciától ellenfeleinek kurtanyaku és kurta látókörű józansága? Hol van ettől az égő szomjuságtól lihegő, ettől a megállni és megnyugodni soha nem tudó profétai lélektől, hol van a kétségektől

sohse zavart ortodoxia kétségbeejtően öntelt biztossága és biztossága?

Boldogok a biztonságosak, a beérkezettek, akik el vannak telve magukkal, akik, mert irva vagyon, hogy földet eszel a te életednek napiban, földet esznek s ezzel elintézettnek is hiszik és vallják ezt a földi életet minden ő vágyával, céljával és földadatával együtt. Nincsenek kétségeik és nincsenek megoldatlan problémáik, ortodoxok ők, a bölcsesség kizárólagos letéteményesei. Boldog Meliusék, akik nem tudják, hogy a talaj, amelyen olyan keményen megálltak, alant telve szakadékokkal, a biblia világának örvénylő szakadékaival, lápjáival és ingóányaival. Boldogok ők, akik még nem sejthetik, hiszen nem próféták, hogy a föltárló szakadék lesz a haláluk egynehány évtized mulva, amikor már nem lesznek többé Dávidok, akinek próféta lelke úgy meglátta, megérezte és úgy át tudta hidalni ezeket a szakadékokat. Ide e szakadékba fogja beszorítani őket, ortodoxiává vénült szegény csikót, mert lelke Istenét megtagadta s a féluton megállott, egy nagyszerűen perdülő karikás ostor, a saját karikás ostoruk, a Pázmány kezében.

Dávid Ferenc rég pihenni fog akkor megásott sirjában. Áruló kezektől elfojtott világossága csak a hamu alatt fog pislogni. Elkárhoztatott, megbélyegzett tanítása csak az agyvelők legtitkosabb redőibe és tekervényeibe menekül és huzódik meg, csak a szivek mélyére rejtőzve fog titkon dobogni, fájni és melegíteni. A törvény keretei közt biztosított külső egyházban a Dávid Ferenc neve, emléke és tanítása lesz a belső egyház. Vértanu halálának példaadó ereje a szenvedések acéltüzében fog megtartani s az Egyisten lobogója alatt eggyé forrasztani egy maroknyi kis népet Erdély bércei közt. Századok fognak közben föltünni és elshanni. Nem nekünk, nem velünk és nem értünk. De mégsem eredmény nélkül. A parázs a hamu alatt is parázs. A világ nagy gondolkozói egy új reformációt érlelnek és készítenek elő, az emberi szellem fölvilágosodásának új reformációját. Újra bilincseket törnek, zárat pattintgatnak, sirokat nyitogatnak. A dévai börtön ajtó is föl pattan. A Dávid Ferenc elhantolt igazsága kilép a sirból, hogy széllyel tekintszen a megváltott világon. Hol az én tüzem és világosságom? S a kis Erdély bércei büszkén mutatnak tul a tengeren messzi nyugatra, hol két nagy szabad és boldog

nép legértékesebb fiai rátaláltak a maguk lelke igazában a Dávid Ferenc igazára és világosságára. Mi itt Erdélyben tudjuk, és büszkék vagyunk rá, hogy a saját lelkük igazában a Dávid Ferenc igazságára találtak, de örömünket és büszkeségünket egy kissé lehűtheti az a tudat, hogy ők oda át ezt még talán nem tudják eléggé. A Channing és Emerson népe mintha-mintha most sem tudná még eléggé, ki volt Dávid Ferenc, sőt talán mi magunk ideát sem vagyunk teljesen biztosak benne, hogy vajon megbirja-e Dávid Ferenc az ő mértéküket is. Vajjon nem túlozunk-e mi a mi érthető és megbocsátható szeretetünkben, vajjon nem elfogultan részrehajló-e irántunk és velünk szemben a mi mértékünk? Tudva, vagy tudatlanul ez az aggodalom motoszkált Dávid Ferencsel foglalkozva a fejemben s azért is kerestem Emerson halálának fél-százados évfordulója alkalmából is a legszigorúbb mértéket, az Emerson mértékét.

Hogy foglalkozott-e valaha Dávid Ferencsel Emerson, nem tudom. Nem is volt hamarjában módomban utána nézni. Az igazat megvallva, nem is hiszem. Emerson egyebütt járt és egyebet mért. A mértékét azonban ránk hagyta, mi is mérhetünk vele. Csakhogy most veszem észre, a mérleget ugyan állandóan a kezemben tartottam, a mérést még se fejeztem be, jórészen még adós vagyok vele. Egy szót sem szoltam ugyanis még arról, hogy állunk a Dávid Ferenc unitáriusságának etikai oldalával. Pedig Emersonéknál ez a fő. Channing unitarizmusa az etikai alapokra fektetett, gyakorlati irányu, dogmátlan öskereszténység.

S a Dávid Ferenc unitarizmusa? Ne feleljünk mi rá, kérjük meg magától Dávid Ferencről. Olvassuk el a *De regno Christi* és a *De regno Antichristi* című könyvének idevonatkozó passzusait az unitárius kereszténység gyakorlati irányu kötelezettségeiről:

„Krisztus országának igaz tagjai — írja Dávid Ferenc — megismertetnek arról, ha hiszik az egy igaz Istent, Jézus Krisztusnak szent Atyját . . ., ha elhagyván a bálványozást a szabad eklézsiák tagjává lesznek, ha elméjük és erkölcsük megújulása által ujonnan születnek, ha hitben, félelemben és reményben élnek és járnak Isten és emberek előtt, ha az élet keresztjeit béketűrően viselik, ha jót kívánnak azoknak is, akik őket átkozzák, ha buzgók az imádkozásban, hallgatják a szent beszédeket . . ., ha a szegényekről nem feledkeznek meg s Isten egyháza ügyét elő-

mozdítják, ha hitvallásuknak megfelelnek és mások ügyeibe nem avatkoznak, hitükről mindig számolni készek, ha a hit dolgában senkit el nem ítélnék . . . , senkit nem bántalmaznak, nem gyűlölködnek, nem irigykednek, nem kevélykednek és nem bosszuállók, ha az árvák és özvegyek ügyét felveszik s személyválogatás nélkül mindennek igazságot szolgáltatnak, ha irgalmasak, szelídek, békeszeretők, alamizsna-osztogatók, ha készek mindig a megbocsátásra s a nap haragukon soha le nem megy, ha a polgári hatalom iránt engedelmesek, nem röstek, serényen és hiven munkálkodnak, ha vallásáért megölni senkit nem kívánnak", stb., stb.,

Mind csupa gyakorlati irányu, etikai tartalmu utasítás, jóformán minden hittani dogmatizmus nélkül. Mert *vallás és hittételek* Dávid Ferencnél is két különböző dolog. „A vallás dolga — mondja — az más, igazságai nem oly világosak. Ezer évnél régebben foly azokról a vita — eldöntés nélkül. Tudatlanság és vakbuzgóság hányszor és hány ízben vérbe, ártatlan vérbe borította már a földet. Mind hiába. E vita a szereteten kívül semmivel el nem lesz dönthető" stb. Csaknem egész terjedelmében olvasható Jakab Eleknél (163. l.), mindenki hozzáférhet.

Mi ez, ha nem a Channing unitarizmusa? Mi ez, ha nem csattanó bizonyíték arra, hogy Dávid Ferenc a régi apostoli kereszténységre vitte vissza az egyházat, a reformáció alapeszméjét valószínűleg meg, amit várt a korszellem tőle, arra felelt, a kibontott zászlót vitte diadalra.

Nagy ember-e hát Dávid Ferenc az Emersonék serpenyőjén és mértékén?

Álljunk meg, ne feleljünk még rá, még valamit tisztázni kell. Valaki itt azt mondhatná: Szép-szép, de — nem eredeti, az egész Dávid Ferencben alig van valami igazán eredeti. Az Egyisten-hit sem az ő találmánya s erkölcsi elveit is elmondták előtte már mások, főleg Servet, no meg — többek közt a biblia is. A vértanuhalál sem az ő kiváltságos privilegiuma: Servet Mihály, Gentilis Bálint, Páleolog Jakab sokkal kegyellenebb halált szenvedtek ugyanezért a hitért s talán a tudományos képzettség színvonalát illetőleg is fölötte állnak Dávid Ferencnek. Mit felelünk erre? Mit felelhetnénk egyebet, mint azt, hogy igaz. Meg azt, hogy erre nézve is jó lesz az Emerson véleményét is kikérni. Így mindjárt rendbejövünk. Mert hogy mennyire eredeti szellem Dávid Ferenc,

mennyire nem, mit, mennyit, miért és hogyan vesz át másoktól, arra mi itt úgy sem terjeszkedhetünk ki, nem is a mi dolgunk felelni, azt elvégezték, vagy elvégzik a teológusok, de az eredetiség kérdésének tisztázása a mi serpenyőnkön, az Emerson mérlegén, úgy sem sokat nyom. Emerson szerint „egy nagy ember sem eredeti. A lángész nagy hatalma éppen abban áll, hogy ne legyen eredeti, hanem legyen elsajátító, hagyja a világot mindent tenni s engedje a kedvező óra szellemét akadálytalanul fuvalni lelkén át (131. l.).

Megkapóan eredeti, igazán Emersonra valló gondolat. Pláné ha tudjuk, hogy ezt éppen Shakespeare-rel kapcsolatban állapítja meg Emerson. No ha az ő jóvoltából ilyen társaságba kerül a mi Dávid Ferencünk, nekünk igazán nem lehet ellene semmi kifogásunk. Ha Shakspeare-rel, a legnagyobb szellemóriással árulhatok egy gyékényen s lehetek *nem eredeti* szellem, ezt az egy erényemet, vagy fogyatkozásomat igazán el lehet viselnem. Emersonnak nem az a nagy ember, aki újat mond. Az a nagy ember — nem őt idézem, csak az ő gondolatai sodrában járok — az a nagy ember, aki az újat ott, akkor és úgy mondja ki, ahol, amikor és ahogy *kell*, mert *kell*, mert mindenki azt várja. A nagy ember nem magáért, a nagy ember értem beszél, helyettem beszél. Az én titkos gondolatomat önti szóba, az én lelkiismeretem szavát zendíti meg, az én igazságom, az én hitem, az én öntudatalatti lehetőségeim tolmácsa ő, az én elásott kincseimet hozza *nekem* napvilágra. Nem ő az új és nem ő az eredeti. Én vagyok az új és az eredeti, mert el sem képzelhető olyan szép és nagy gondolat, mi a tudat alatt mint lehetőség ott ne laknék az én lelkemben is s a világ csak azért oly végtelenül gazdag és szép, mert minden szépsége ott él az én, meg a te, meg a mi szívünkben és lelkünkben. Csak tolmács kell s ez a tolmács a nagy ember. A nagy ember — s ezt már Emerson mondja — „Nem ébred egy szép reggel arra: Tele vagyok élettelle, tengerre szállok, fölfedezek egy délsarkai szárazt, ma négyszögesítem a kört, átkutatatom a növénytant és új tápszert találok az emberek számára, új mozgatóerőt találok, — nem, hanem a gondolatok és események árában találja magát s úszni kénytelen, amerre kortársainak eszméi s szükségéi hajtják. Ott áll ő, ahol mindenkinek a szeme egy irányba néz s minden kéz arra mutat, amerre mennie kell.“

Igen, igen, ez az! Hogy Dávid Ferenc nagy ember, senki sem értetheti úgy meg velünk, mint Emerson. Dávid Ferenc ott áll, ahol mindenkinek a szeme egy irányba néz, minden kéz egy irányba mutat, minden lélek egy kérdésre vár feleletet, a reformáció földobott nagy kérdésére: Hol az igazság, a megnyugtató igazság, a fölzavart lelkeket újra megnyugtató és megbékéltető igazsága a lelkiismeret szavának? S Dávid Ferenc arra felel. *Nekik* felel, kortársainak, akik azért indultak el, hogy feleletet kapjanak s *nekünk* felel, utódoknak, akik Dávid Ferencsel együtt azt is tudjuk, hogy vannak kérdések, amikre véglegesen lezárható feleletet talán sohasem lehet adni, de féluton megállni azért mégsem szabad, mert a fejlődés az élet, mert a megállás a halál.

Ezt hozza, erre tanít Dávid Ferenc, ezért nagy ember. Mert a nagy ember „nem lepergetője annak, ami éppen eszébe ötlük s mivel mindent mond, mond végre valami jót és okosat is”, nem, hanem azt mondja, arra felel, amit várnak tőle. Oda érkezik, ahova a kidobott könek meg kell érkeznie. Mert a nagy ember igazi nagysága abban van, hogy ő „korával és hazájával összhangzó szív”. Ez a Dávid Ferenc rendkívüliségének a titka és nemeslevele.

Pálffi Márton.

Adatok a székelyudvarhelyi unitárius egyház- község történetéhez.¹

Székelyudvarhelyi egyházközségünk ünnepel, — újraalakulásának 60-ik- és hiterősítő, diszes temploma építésének 25 éves évfordulóját ünnepli.

E diszes templomát 25 év előtt a köztudat szerint a „sem-miből“, helyesebben a hivek áldozatkészségéből, vasakaratóból és hangyaszorgalmából építették, s így miként az apáczai ember írja ujon épített háza homlokára: az „Isten segedelméből“ épült az.

Tóth Ferencné ingatlant adott az egyházközségnek, melynek értékével kinőtt a templom helyé, Kénos, Abásfalva, stb. testvér egyházségeink követ, téglát, meszet, homokot hordottak, s mindezekhez „Fekete“ munkáskezet adott az Isten segedelve, s így 25 év előtt rövidesen kiemelkedett az Isten háza, és Isten szolgájának az Otthona.

Mindezek történelmi tények, de midőn ezeknek évfordulója alkalmával együtt ünnepelni összejöttünk, a hívő lélek nem elégedik meg e történelmi tényeknek pusztá felsorolásával, hanem kutatja az okokat, azokat a mozgató erőket, melyek Isten segedelmének az egyes hívők tetteiben való kinyilatkozását kiérlelték, életrehívták és sikeresítették. Kutassuk mi is egy kissé, menjünk vissza a multakba, hisz az a jelennek az alapja; lapozzunk a történelemben, melynek eseményei a tanulságok szerint ismétlődnek.

Az unitarizmus XVI. század közepén született, s Udvarhelyszéken, a két Homorod vidékén, a Nyikó és Gagy vize mentén, — s a Küküllő alsó folyásánál — rövid idő alatt örökös otthont talált. E folyók Udvarhely magosságából táplálkoznak, mely város ugyanis mint régi, ősi rabonbán székhely, úgy is mint mindenkori

¹ Megnyitó a székelyudvarhelyi egyházközség megalakulásának 60-ik- és temploma építésének 25-ik évfordulója alkalmából 1933. szept. 3-án rendezett ünnepélyen.